

Фадєєв Владислав Іванович,
кандидат психологічних наук, доцент
РВНЗ „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)
Лемещенко Оксана Рудольфівна,
Севєродонецький інститут
Міжрегіональної академії управління персоналом

Постановка проблеми. Стрімкі зміни, які відбуваються в сучасному світі, не можуть не впливати на життя пересічних жінок і чоловіків. З одного боку, вимоги часу диктують необхідність відходу від стереотипу, за яким жінка – домогосподиня та берегиня, а чоловік – здобувач та захисник, а з іншого боку – в суспільстві продовжують домінувати норми сімейних стосунків, за якими будь-які зміни вважаються порушенням традицій і навіть норм моралі.

Усвідомлене батьківство – одна з найбільш складних та мало розроблених областей сучасної науки. Актуальність її вивчення обумовлена протиріччями між гостротою демографічних проблем, які пов'язані з падінням народжуваності, великою кількістю сімей, що розпадаються, лавиноподібним збільшенням кількості дітей-сиріт при живих батьках, зі зростанням кількості випадків жорстокого ставлення до дитини та недостатньою розробленістю програм соціальної та психологічної допомоги молоді, яка є потенційними батьками.

У липні 2011 року дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні розпочав соціальну кампанію „Відповідальне батьківство”, спрямовану на збільшення якості та кількості часу, який батьки проводять з дітьми. Гасло кампанії: „Ти визначаєш майбутнє своєї дитини”. Кампанія базується на трьох основних темах: 1) грудне вигодовування; 2) роль тата; 3) емоційний зв'язок між батьками та дітьми. „Відповідальне батьківство” має особливе значення, оскільки через побутові турботи люди часто забувають про питання духовного зростання і самовдосконалення власної дитини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зауважимо, що проблема усвідомленого батьківства розробляється представниками різних галузей наукового знання - соціологами, філософами, психологами, педагогами. Широко вивчаються проблеми сім'ї, молоді, сім'ї, сімейного виховання (А. Мудрик, А. Антонов, Н. Кузнецова тощо); розвитку особистості дитини у сім'ї (Ю. Гіппенрейтер, А. Захаров, А. Варга, С. Ковальов, В. Леві, А. Прихожан, А. Співаковська тощо); підготовки молоді до сімейного життя (З. Зайцева, Т. Поспілий, І. Трухін, Т. Трапезніков, Є. Сичова, Н. Феоктистова тощо); сутності батьківства (О. Безпалько, І. Братусь, Л. Буніна, І. Зверева, В. Кравець, Г. Лактіонова, О. Лещенко та ін.); усвідомленого батьківства в психологічному аспекті (Р. Овчарова, М. Єрміхіна, І. Кон, А. Співаковська, В. Столін, Г. Філіпова, І. Хамитова та ін.) але вивчення теоретичних підходів до поняття „усвідомлене батьківство”, залишається досить новою для нашого суспільства.

Метою статті є вивчення теоретичних підходів до поняття „усвідомлене батьківство”.

Виклад основного матеріалу. Історію дитячо-батьківських відносин прийнято ділити на дві епохи: до XVIII століття, коли індивідуальне батьківство не було інституціалізовано, а дітей не помічали і часто кидали; та після, коли зі зміною ролі дитини в цивілізованому суспільстві модель сім'ї поступово ставала дитиноцентричною [7]. І хоча такий поділ носить умовний і неоднозначний характер, практично всі сучасні вчені згодні з тим, що визначення материнських і батьківських ролей в нинішньому розумінні цього слова - це явище, яке супроводжувало народження індивідуалізованої і інтимізованої нуклеарної сім'ї буржуазного типу [8].

Здійснивши аналіз психологічної літератури з цієї проблеми, ми зробили висновок, що єдиного тлумачення терміна „батьківство” немає. Виокремлено наступні підходи до проблеми батьківства:

1) дуальний підхід – з одного боку, батьківство це цілісне явище в контексті материнсько-дитячих стосунків, з іншого боку, батьківство це самостійний феномен, центральним утворенням якого є особистість матері або батька (Т.А. Гурєєва, Ю.Є. Скрюмна, Г.Г.Філіппова);

2) культурно-історичний підхід – вплив моделей родини, дитинства й цінностей, прийнятих у певній культурі, на поведінку матері або батька та їх переживання (Л.С.Виготський тощо);

3) біологічний підхід – у цей напрямок об'єднані дослідження, у яких велике значення надається еволюційним аспектам формування фізіологічних, мотиваційних і поведінкових механізмів батьківства;

4) етологічний підхід – батьківська поведінка це психічно більш складно організований і культурно видозмінений варіант поведінки тварин, спрямований на створення умов для повноцінного розвитку потомства (Д. Візел, Дж. Мітчелл, Н. Тінберген, Г. Харлоу, Д. Хьюбел та ін.);

5) культурно-антропологічний підхід розглядає батьківство як культурно детермінований феномен, що детермінований факторами історичної динаміки і який перебуває під впливом соціально-економічної ситуації. Батьківство трактується як одна з перспектив реалізації особистості в соціальному просторі (Дж. Ален, Е. Бедінтер, С. Де Бовуар, С. Фарейстон);

6) психоаналітичний підхід досліджує батьківство в контексті взаємодії дитини і батьків. Психоаналітики надають провідної ролі материнській фігурі. Фігура батька розглядалася в контексті проблем, пов'язаних з едіпальною стадією розвитку дитини, на яку припадає дошкільний вік, відповідно до психоаналітичної періодизації дитячого розвитку;

7) феноменологічний підхід виділяє й описує функції батьків, особливості їхньої поведінки, переживань, установок, очікувань. Досліджуються типи й стилі батьківської поведінки, стосунків, позицій тощо;

8) онтогенетичний підхід доводить, що особливості батьківського ставлення визначаються не тільки культурним і соціальним статусом особистості, але і її власною психічною історією до й після народження. Виділяються етапи розвитку батьківства від планування до реалізації в першому й другому поколіннях, етапи вагітності, зв'язок вагітності з розвитком особистості, вагітність як стадія розвитку материнства. На протязі онтогенезу деякі види досвіду (взаємини із власною матір'ю, контакти з дітьми й виникнення інтересу до них у дитинстві, інтерпретація батьківства у зв'язку зі шлюбом і статевою сферою, а також конкретний досвід взаємодії з дітьми) впливають на зміст ставлення матері або батька до дитини, своєї батьківської ролі й інтерпретацію своїх переживань із приводу батьківства (І.А. Захаров, Дж. Леві, С.Ю. Мещерякова, В. Міллер, Г.В. Скобло, Г.Г. Філіппова та ін.).

9) системний підхід (Е.Г.Ейдемільер, Р.В.Овчарова, В.Сатір, В.В.Юстицький тощо). У його рамках батьківство розглядається як складно організоване соціально-психологічне явище, що включає сукупність ціннісних орієнтацій, установок і очікувань, батьківських почуттів, позицій, відповідальності та стилю сімейного виховання, і аналізується по відношенню до індивідуально-особистісним особливостям чоловіка або жінки, до сімейної системи в цілому (як єдиний подружній план ціннісних орієнтацій, батьківських позицій, почуттів і так далі), у взаємозв'язку з батьківськими сім'ями та системою суспільства.

Великий тлумачний словник сучасної української мови батьківство визначає як “...кровну спорідненість між батьком і його дитиною” [4, с.186]. Г. Лактіонова під батьківством розуміє процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей [12, с.94]. Зі свого боку, І. Братусь у поняття „батьківство” вкладає комплекс соціальних, психологічних, медичних й інших умов, що дають змогу родині мати стільки дітей, скільки вона бажає [3, с.37]. Т. Лях, А. Капська розуміють батьківство як факт походження дитини від одного чоловіка, юридично посвідчений записом у державних органах РАГСу [3, с.38]. О. Безпалько під батьківством розуміє процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей. На її думку, батьківська позиція характеризується такими ознаками, як адекватність, гнучкість і перспективність. Причому в період становлення батьківство є нестійкою структурою, яка проявляється в неузгодженості деяких компонентів між батьками, супроводжується періодично виникаючими конфліктними ситуаціями, відрізняється рухомістю структури, тоді як розвинена форма батьківства характеризується відносною стабільністю [2, с. 47].

Термін „усвідомлене батьківство” тільки-но починає входити у науковий словник, його зміст ще остаточно не визначений. За визначенням В. Кравця, усвідомлене батьківство - „...це повне взяття на себе відповідальності за процес зачаття й народження здорових дітей” [9, с. 244].

І.В. Братусь вважає, що „усвідомлене батьківство може бути визначене як сукупність батьківських якостей, почуттів, знань та навичок, що стосуються виховання, розвитку дитини з метою забезпечення процесу формування здорової та зрілої особистості” [10, с. 50].

На думку авторського колективу (О. В. Безпалько, І. Д. Звереві, З.П. Кияниці, В.О.Кузьмінського) усвідомлене батьківство розглядається як соціально-психологічний феномен, що, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості [6].

Ця форма усвідомленого батьківства включає такі складові компоненти, як: ціннісні орієнтації подружньої пари (сімейні цінності); батьківські установки та сподівання; батьківське ставлення; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківську відповідальність; стиль сімейного виховання. Кожен із компонентів усвідомленого батьківства, за Р. Овчаровою, охоплює три складові, а саме: когнітивну (знання), емоційну (почуття, погляди, судження) та поведінкову (уміння, навички, дії) [11].

Е. Нестерова у своїх дослідженнях справедливо зазначає, що усвідомлення особливостей батьківства виступає одним із чинників прогнозу його ефективності. Найбільш доступними для усвідомлення батьківства, на думку О. Смірної, є стилі сімейного виховання, тобто соціалізуючі впливи, батьківські почуття та батьківська відповідальність; частково доступними для усвідомлення є батьківські відносини, а неусвідомленими компонентами виступають цінності, настанови та батьківські позиції [1].

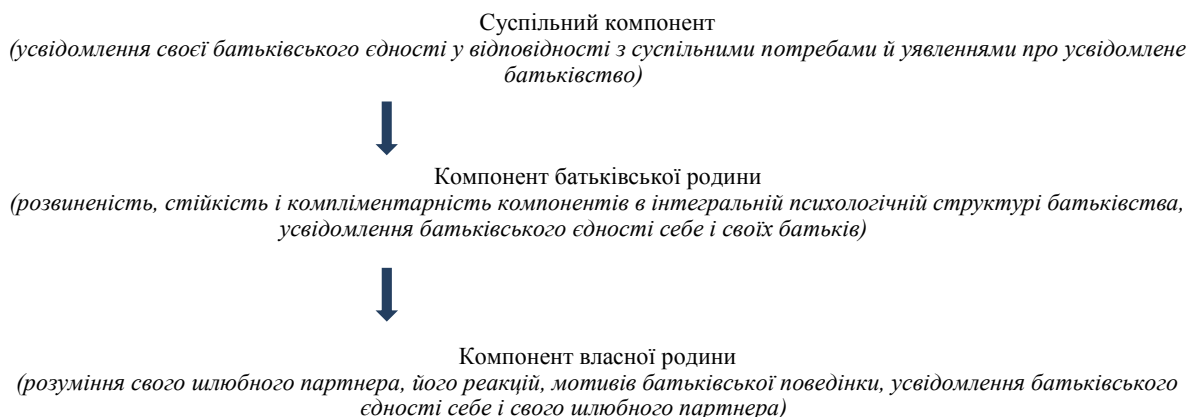
Запорукою ефективного батьківства та гармонійності стилю сімейного виховання є усвідомленість. Усвідомлене батьківство включає в себе:

- усвідомленість сімейних цінностей, настанов і очікувань батьків, батьківських позицій, почуттів, батьківського відносини, батьківської відповідальності, стилю виховання;
- розуміння себе, своїх реакцій, мотивів батьківської поведінки, усвідомлення батьківської складової своєї особистості;
- розуміння свого партнера, його реакцій, мотивів батьківської поведінки, усвідомлення батьківського єдності себе і свого шлюбного партнера, включаючи потребу в батьківському єдності (усвідомлення себе батьками, а не тільки матір'ю і батьком);
- розвиненість, стійкість і компліментарність компонентів в інтегральній психологічній структурі батьківства [5]

Тому усвідомлене батьківство – це інтегроване явище, яке передбачає високу ступінь усвідомлення батьком і матір'ю сімейних цінностей, настанов, очікувань, позицій, почуттів, батьківського ставлення і відповідальності; розуміння себе, своїх реакцій, мотивів батьківської поведінки, батьківських мотивів, цінностей; розуміння свого партнера, його реакцій і мотивів сімейної поведінки; усвідомлення своєї батьківського єдності у відповідності з суспільними потребами й уявленнями про усвідомлене батьківство. Усвідомлене батьківство складається з чотирьох компонентів – зовнішніх (суспільного, батьківської сім'ї, власної сім'ї) та суб'єктно-індивідуального, чотирьох складових – когнітивної, емоційної, поведінкової та мотиваційно-цінної та трьох рівнів – усвідомленого, частково усвідомленого та не усвідомленого (рис. 1).

Для формування усвідомленого батьківства важливе значення має когнітивна складова його компонентів.

Сімейні цінності розглядаються як відносна стійкість цінностей особистісного утворення. Необхідність передачі цінностей від покоління до покоління робить провідною роль батьків у формуванні цінностей дитини. Формування і розвиток батьківських настанов й очікувань корегує ідеальні і реальні образи дитини і батьків. Формування сімейних цінностей базується на батьківських настановах й очікуваннях, які реалізуються у спрямованості особистості батьків і спрямованості їх поведінки. До традиційно сімейних цінностей відносяться: шлюб, народження і виховання дітей, багатодітність, розуміння батьківства як творчої самореалізації, високий престиж материнства і батьківства. Батьківське відношення – навички і форми спілкування батьків, аналіз взаємодії у родині, розвиток поваги до особистості дитини. Усвідомлене сприйняття дитиною батьківського відношення допомагає розвитку і корекції батьківського відношення.

Суб'єктно-індивідуальний компонент

складова рівень	когнітивна	емоційна	поведінкова	мотиваційно-ціннісна
усвідомлений	стилі сімейного виховання, батьківські почуття, батьківська відповідальність, батьківське ставлення			
частково усвідомлений	батьківські відносини			
неусвідомлений	сімейні цінності та настанови батьківські позиції			

Рис. 1 Модель усвідомленого батьківства

Батьківські почуття – уміння співпереживати почуття членів родини, а також, спосіб вираження власних почуттів. Батьківські позиції – реальна спрямованість, в основі якої лежить усвідомлена чи неусвідомлена оцінка дитини, що відображається у способах та формах взаємодії з нею.

Батьківська відповідальність – це відповідальність перед соціумом і перед безособовою природою. Повне усвідомлення його змісту із суспільної й особистої точки зору, розуміння реальних проблем та обов'язків пов'язаних з батьківством, свідоме рішення цих проблем, підготовка себе до їх реалізації. Стиль сімейного виховання – найбільш характерні типи ставлення батьків до дитини, певні засоби та методи педагогічного впливу на неї, які знаходять своє відображення у своєрідній манері спілкування, тактильній взаємодії, моральній підтримці дитини. Це своєрідне поєднання ціннісних орієнтацій подружньої пари, батьківських установок та сподівань, батьківського ставлення, батьківських почуттів, батьківських позицій та батьківської відповідальності [5].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити наступний висновок, що усвідомлене батьківство є інтегрованим явищем, яке передбачає високу ступінь усвідомлення батьком і матір'ю сімейних цінностей, настанов, очікувань, позицій, почуттів, батьківського ставлення і відповідальності; розуміння себе, своїх реакцій, мотивів батьківської поведінки, батьківських мотивів, цінностей; розуміння свого партнера, його реакцій і мотивів сімейної поведінки; усвідомлення своєї батьківської єдності у відповідності з суспільними потребами й уявленнями про усвідомлене батьківство. Усвідомлене батьківство складається з чотирьох компонентів – зовнішніх (суспільного, батьківської сім'ї, власної сім'ї) та суб'єктно-індивідуального, чотирьох складових – когнітивної, емоційної, поведінкової та мотиваційно-ціннісної, та трьох рівнів – усвідомленого, частково усвідомленого та не усвідомленого.

Резюме. В статті розглянуто теоретичні підходи до поняття батьківства. Проаналізовано особливості поняття усвідомлене батьківство в психолого-педагогічній літературі. Запропоновано власну модель усвідомленого батьківства.

Ключові слова: батьківство, усвідомлене батьківство, модель, компонент, рівень.

Резюме. В статье рассмотрены теоретические подходы к понятию отцовство. Проанализированы особенности понятия осознанное родительство в психолого-педагогической литературе. Предложено собственную модель осознанного родительства. **Ключевые слова:** родительство, осознанное родительство, модель, компонент, уровень.

Summary. The article describes the theoretical approaches to the concept of parenthood. The features of the concept of conscious parenthood are analyzed in psychological and educational literature. Proposed own model of conscious parenthood.

Keywords: parenthood, conscious parenthood, model, component level.

Література

1. Бевз Г. М. Приймочна сім'я: соціально-психологічні виміри: монографія / Г.М. Бевз. – К.: Видавничий Дім „Слово”, 2010. – 352 с.
2. Безпалько О. В. Системний підхід до організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді / О. В.Безпалько // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2006. – № 3. – С. 46–54.
3. Братусь І. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини (методичні матеріали) / І. Братусь, А. Гулевська-Черниш, Т. Лях // Практ. психологія та соц. робота – 2002. – № 5. – С. 36–49.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Бусел.– К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. – 1140 с., 1140
5. Ермихіна М.О. Формирование осознанного родительства на основе субъективно-психологических факторов / М.О. Ермихіна: автореф. дис. на получение степени канд. психол. наук: 19.00.07 „Возрастная и педагогическая психология”. / М.О.Ермихіна. – Казань, 2003, – 20 с.
6. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.- метод. комплекс / Автор-упоряд: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та інш. / За заг. ред.: І. Д. Зверевої, Ж. В. Петровича - К.: Фенікс, 2007. - 528 с.
7. Кон И.С. Ребенок и общество (Историко-этнографическая перспектива). / И.С.Кон. – М.: Прогресс, 1988. – 125 с.
8. Кон И.С. Материнство и отцовство в историко-этнографической перспективе / И.С.Кон. // Советская этнография. – 1987. – № 6. – С.31.
9. Кравець В. П. Гендерна педагогіка: [навчальний посібник] /В.П. Кравець. - Тернопіль: Джура, 2003. - 416 с.
10. Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / За заг. ред. Г. М. Лактіонової. - К.: Держсоцслужба, Християнський дитячий фонд, 2006. - 96 с.
11. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. - М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. - 319 с.
12. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини: метод. матеріали / за заг. ред. Г. М. Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2004. – 107 с.